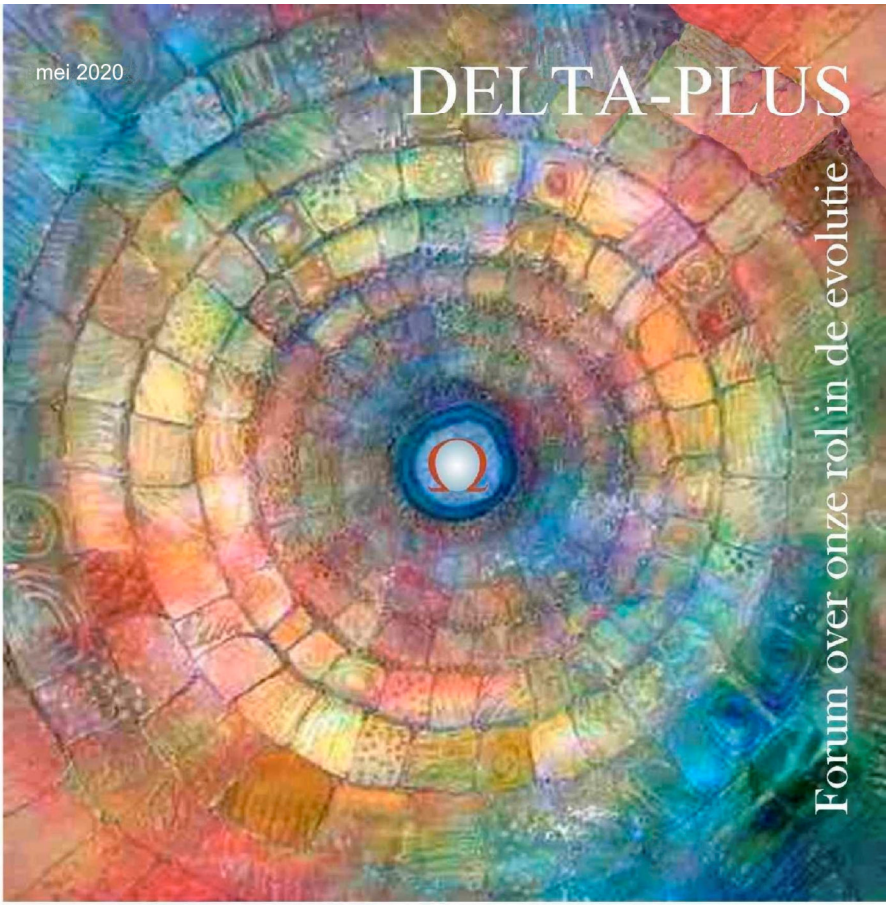

Stichting Teilhard de Chardin

ten dienste van

'Het genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

DELTA +
het forum over onze rol in de evolutie
verschijnt doorlopend na ontvangst van nieuwe artikelen. Het blad staat open voor iedereen die wil meedenken en schrijven over de toekomst van onze wereld. Teilhard de Chardin (1881-1955) gaf daartoe met zijn evolutietheorie een ruime aanzet.

Het Genootschap tot Convergentie
van Wetenschap en Religie
Het **GCWR** omvat 'n groep mensen, die sympathiek staan tegenover Teilhards werk, maar in het verlengde ervan ook andere ideeën willen inbrengen.

Een digitaal abonnement
op GAMMADELTA
is gratis, maar… door uw steun (vanaf Euro 5,-) krijgt u het via email toegestuurd. Uw steun helpt ons om het blad mogelijk in de toekomst weer in druk uit te geven.

Insturen kopij:
kan te allen tijde. De redactie behoudt zich het recht voor artikelen in te korten of te weigeren.

Adres bestuur Stichting en eindredactie:
Stichting Teilhard de Chardin
Op de Wieken 5, 1852 BS Heiloo
e-mail: teilhard@planet.nl
internet: www.teilharddechardin.nl

INHOUD

Colofon		p. 02
	Inhoud	p. 03
	Inleiding	p. 04
Bliek, Pieter	Rerum Novarum 2.0	p. 05-10
King, Thomas M.	Wetenschappelijk onderzoek als aanbidding: P. Teilhard de Chardin	p. 11-31
H.J.Hogeboom van Buggenum	Enkele gedachten over de huidige economie	p. 32-36
redactie	Yuval Noah Harari: Homo Deus – Een kleine geschiedenis van de toekomst	p. 37-39
Broch, Thomas	Meine denkerische Position - Eine Skizze des Teilhardschen Weltbilds	p. 40-46
Allen, John L. Jr.	Rehabilitation won't do much for Teilhard, but symbolically it matters	p. 47-51
Teilhard de Chardin, Pierre	Строить землю-I	p. 52-64

Inleiding

In zijn artikel *Rerum Novarum 2.0* (p. 05-10) stelt Pieter Bliek, dat een basisinkomen vanuit de Sociale Leer van de r.-k Kerk gerechtvaardigd en daarom een reële optie is. Thomas M. King benadrukt in zijn artikel (p. 11-31) hoezeer Teilhard het de taak van de wetenschap vond om het geloof in de toekomst met hoop te bezielen. Ook Pieter Kooistra, de oprichter destijds van de kunstuitleen, pleitte met het oog daarop voor een basisinkomen (p. 32-36). Hoe dit net als *fagen* een natuurlijke vijand zou kunnen worden van balansverstorende of zelfs ziekteverwekkende symptomen is plausibel in een tijd, waarin de mens strijd levert met het coronavirus. In zijn boek HOMO DEUS (p. 37-39) stelt Harari eveneens de vraag: “Hoe verhoudt de moderne wetenschap zich tot religie?” In tegenstelling tot Teilhard komt hij echter tot de conclusie, dat de moderne wereld niet in einddoelen, maar alleen in oorzaken gelooft.

Hoe zeer het denken van Teilhard zoals het coronavirus de grenzen van landen en talen overschrijdt, moge blijken uit de bijdragen in het Duits van Thomas Broch (p. 40-46), die in het Engels van John Allen (p. 47-51) en uit het eerste deel van een Russische vertaling van het boek ‘Bouwen aan de Aarde’ van Teilhard de Chardin zelf (p. 52-64). Dit boek verscheen eerder in het Nederlands in het januarinummer van ons tijdschrift DELTA + (p. 04-46), dat vanaf onze website (www.teilharddechardin.nl) onder het hoofd ‘Tijdschriften’ kan worden gedownload.

Rerum Novarum 2.0

Pieter Bliek

***Rerum Novarum* van paus Leo XIII is de eerste encycliek waarmee het Vaticaan eind negentiende eeuw opkomt voor de belangen van de arbeiders. Met dit document werd de basis voor de Sociale Leer van de katholieke kerk gelegd. Deze leer hecht groot belang aan het principe van volledige werkgelegenheid. Maar wat nou als de helft van de banen als gevolg van robotisering en kunstmatige intelligentie dreigt te verdwijnen? Een basisinkomen gerechtvaardigd vanuit de Sociale Leer is vol-gens een adviseur van het Vaticaan daarom een reële optie.**

Als we berichten in de media en van futurologen mogen geloven staan we aan de vooravond van de vierde Industriële Revolutie. Kunstmatige intelligentie, robots, zelfrijdende auto's, drones, 3D-printers enzovoorts. Volgens een van de adviseurs van het Vaticaan, de Ierse priester Sean McDonagh, zullen de gevolgen van de huidige technologische ontwikkelingen ingrijpender zijn dan alle drie de voorgaande industriële revoluties bij elkaar. 'Een van de meest ingrijpende veranderingen betreft de werkgelegenheid', stelt de priester. Hij verwijst naar de meest aangehaalde studie over werkgelegenheid *The Future of Employment*. Deze studie uit 2013 stelt dat 47 procent van alle banen binnen twee decennia is verdwenen. Het vorig jaar gepubliceerde onderzoek *Future of Jobs* 2018 van het World Economic Forum beweert zelfs dat 52 procent van alle banen al in 2025 is verdwenen. De visie op de toe-

komst van de werkgelegenheid is overigens erg controversieel.

Sean McDonagh was een van de hoofdadviseurs tijdens het consultatie- en schrijfproces van de ecologische encycliek *Laudato Si'* (Geprezen zijt Gij) van paus Franciscus. Hij adviseerde het Vaticaan over ecologie in relatie tot theologie. In zijn eerste boek, *To Care for the Earth: a call to a new theology* (1986), en in zijn tweede boek, *The Greening of the Church* (1990), riep de visionair de kerk op actie te ondernemen tegen de ecologische verwoestingen voor het te laat is. Met de publicatie van *Laudato Si'* in 2015 duurde het een slordige dertig jaar voordat McDonaghs adviezen uiteindelijk serieus werden genomen. Mede op basis van zijn consultatie is volgens velen naast *Rerum Novarum* de beste sociale encycliek uit de kerkgeschiedenis geschreven. Momenteel legt de raadgever van het Vaticaan de laatste hand aan een boek over de robotisering en de toekomst van de werkgelegenheid, waarmee hij opnieuw een belangrijke boodschap voor de kerk heeft.

De ecotheoloog voorspelt dat de volgende crisis over de toekomst van de werkgelegenheid gaat: 'De eerste twee industriële revoluties veroorzaakten klimaatverandering en uitsterving van plant- en diersoorten. De volgende gaat als gevolg van robotisering en kunstmatige intelligentie moge-

lijk de helft van de banen kosten'. McDonagh vreest hierdoor grote sociaal-maatschappelijke problemen vergelijkbaar met de eerste Industriële Revolutie. In plaats van achter de feiten aan te lopen roept de priester de kerk nu op proactief vooruit te denken door de toekomstige problemen in de opvolger van *Laudato Si'* alvast adequaat te duiden: 'Want de huidige technologische ontwikkelingen verlopen razendsnel. Volgens de Wet van Moore verdubbelt onze technologische capaciteit om de paar jaar. De veranderingen vergelijkbaar met een nieuwe Copernicaanse omwenteling zullen als een tsunami over ons heen spoelen'.

De publicatie van *Rerum Novarum* (over de nieuwe dingen) in 1891 van paus Leo XIII was een felle reactie op de mensonterende toestanden onder de arbeiders die voor weinig loon zware lichamelijke arbeid verrichtten. *Rerum Novarum* is ook de eerste grote sociale encycliek van de kerk. Oorzaak hiervan is de eerste Industriële Revolutie die rond 1850 langzaam maar zeker het vasteland van Europa in zijn greep nam. Met de komst van de stoommachine veranderde de agrarische samenleving in een industriële. Het was een tijd van grote technologische en sociale veranderingen. Deze ingrijpende maatschappelijke transformatie riep om een reactie van de kerk. De publicatie van *Rerum Novarum* was een heuse omwenteling van het Vaticaan, waarmee werd opgekomen voor de rechten van de arbeiders. Het duurde echter vele decennia voordat de paus uiteindelijk met dit antwoord kwam. Datzelfde geldt volgens McDonagh ook voor *Laudato Si'*: 'Beide encyclieken hadden veel eerder gepubliceerd moeten worden'.

In zijn encycliek pleitte Leo XIII ook voor een minimumloon waarmee de arbeiders in het levensonderhoud van hun gezinnen konden voorzien. Het was het christelijke antwoord op het socialisme en liberalisme die direct voortvloeiden uit de industriële revolutie. In de twintigste eeuw volgden er meer sociale encyclieken. De begrippen subsidiariteit, personaliteit en solidariteit werden de pijlers van de Sociale Leer. Een telkens terugkerend thema in de sociale encyclieken is het begrip arbeid. De encycliek *Laborem Exercens* (over de menselijke arbeid) uit 1981 van paus Johannes Paulus II is gewijd aan de waardigheid van werk. De kerk hecht groot belang aan het nut van betaalde arbeid, waarmee de mens als *'imago Dei'*, geschapen coschepper in het evenbeeld van God, bijdraagt aan de opbouw van de samenleving en zichzelf verwezenlijkt.

In *Laudato Si'* spreekt Franciscus dan ook zijn zorgen uit over de technologische ontwikkelingen en het hiermee gepaard gaande banenverlies: 'Wij zijn vanaf onze schepping geroepen tot arbeid. Men moet niet trachten de menselijke arbeid steeds te vervangen door technologische vooruitgang: door zo te doen brengt de mensheid zichzelf schade toe. Arbeid is een noodzaak, is een deel van de zin van het leven op deze aarde, een weg van groei, menselijke ontwikkeling en persoonlijke verwezenlijking.' (*LS* 128) McDonagh zegt dat de paus met deze uitspraak aan struisvogelpolitiek doet: 'Franciscus is zich nog niet ten volle bewust van het feit dat de technologie de helft van de banen gaat kosten. Elke baan die door technologie vervangen kan worden zal ook daadwerkelijk vervangen worden,

zonder dat er nieuwe voor in de plaats komen', aldus de priester. 'Deze ontwikkeling is niet te stoppen!'

Vooralsnog is er een schreeuwend tekort aan arbeidskrachten. Zelden zijn er zoveel openstaande vacatures geweest. Maar McDonagh is ervan overtuigd dat dit toch echt gaat veranderen. Hij voorspelt dat de balans binnen 15 tot 20 jaar volledig naar de andere kant is doorgeslagen. 'Het streven naar volledige werkgelegenheid zoals de Sociale Leer voorstaat is dan niet langer houdbaar meer', aldus de priester. De grote vraag is wat al deze werklozen gaan doen en waar zij een inkomen voor hun levensonderhoud vandaan halen. McDonagh vreest dat veel van die werklozen in psychische problemen komen en drugs gaan gebruiken met grote maatschappelijke onrust tot gevolg. Daarom is de adviseur voorstander van een vorm of vormen van een wereldwijd basisinkomen. Het basisinkomen is echter tegen het zere been van de katholieke kerk. 'Maar wat is het alternatief wanneer er straks te weinig banen zijn?'

Volgens de ecotheoloog mag naast zorg voor de natuur het welzijn van de mens niet vergeten worden. Dat dreigt in het huidige economische model wel te gebeuren. 'Met een basisinkomen telt iedereen mee. Ook niet betaalde arbeid zoals mantelzorg en vrijwilligerswerk heeft waarde waarmee de mens als co-schepper bijdraagt aan het geheel. Dat is niet voorbehouden aan betaalde arbeid', zegt hij. Met de nieuwe technologieën zal de mens in staat zijn op duurzame wijze met een fractie van de mankracht veel meer te produceren en te verdienen dan nu het geval is. Deze

rijkdom dient op eerlijke wijze te worden herverdeeld. Wanneer dat niet langer via betaalde arbeid mogelijk blijkt, is een basisinkomen een reële optie, menen voorstanders. Verschillende experimenten hebben volgens McDonagh aangetoond dat het basisinkomen vruchten afwerpt. Ook hierover zijn de meningen verdeeld.

Paus Franciscus stelt dat de Sociale Leer het kompas dient te zijn bij het zoeken naar constructieve, duurzame alternatieven van economische groei en vooruitgang. Een basisinkomen is wat betreft McDonagh daarom uitstekend te rechtvaardigen vanuit de principes van de Sociale Leer: 'Denk aan het principe solidariteit'. Reeds in *Rerum Novarum* schreef paus Leo XIII dat arbeiders recht hadden op een minimumsalaris. De Ierse priester: 'Zo zullen de vele werklozen van de toekomst ook recht moeten krijgen op een bestaansminimum'.

Met de huidige economische ontwikkelingen en de te verwachten werkloosheid als gevolg van voortschrijdende technologische ontwikkelingen en digitalisering is de Sociale Leer aan de vooravond van de vierde Industriële Revolutie toe aan een nieuwe omwenteling: een nieuw *Rerum Novarum*. Wanneer de opvolger van *Laudato Si'* verschijnt is vooralsnog onbekend. Maar als het aan de adviseur van het Vaticaan ligt gaat de volgende sociale encycliek over kunstmatige intelligentie en de toekomst van de werkgelegenheid.

WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK ALS AANBIDDING
PIERRE TEILHARD DE CHARDIN (1881-1955)

Thomas M. King[1]

Voor Pierre Teilhard de Chardin waren wetenschap en gebed nauw met elkaar verbonden. 'Er bestaat minder verschil tussen Onderzoek en Aanbidding dan mensen denken', schreef hij eens[2]. Hij wist dit zelfs nog directer te formuleren: 'De ware naam van Aanbidding... is Onderzoek' [2]. In een brief uit Zuid-Afrika aan een vriend schreef hij: 'Ik sta in nauw contact met Moeder Aarde; en je weet dat er voor mij geen betere manier van verjonging en zelfs "aanbidding" is[3]. Hij stelde zelfs dat zonder onderzoek 'er geen mogelijkheid [...] van een waarlijk mystiek leven' bestaat.[4]

Toewijding en wetenschap in het leven van Teilhard

De schrijver van deze opvallende zinnen was een priester en jezuïet in wiens leven als wetenschapper de geologie van Azië en de daar gevonden vroege menselijke fossielen centraal stonden, waarover hij tien delen met technische geschriften publiceerde. Maar hij is veel beroemder vanwege zijn godsdienstige en filosofische geschriften, die echter door kerkelijke restricties niet tijdens zijn leven zijn

---

[1] Dit artikel werd overgenomen uit *The Way 44* (2005), nr. 3, blz. 21-34, vertaling uit het Engels: Herman Simissen

[2] *The Phenomenon of Man*, vert. Benard Wall, New York, 1959, blz. 250.

[3] *Lettres à Jeanne Mortier*, Parijs, 1984, blz. 143; zie Claude Cuénot, *Teilhard de Chardin. A biographical study*, vert. Vincent Colimore, Londen, 1965, blz. 133.

[4] Pierre Teilhard de Chardin en Lucille Swan, *The letters of Teilhard de Chardin and Lucille Swan*, uitgegeven door Thomas M. King en Mary Wood Gilbert, Scranton, 2000, blz. 285.

gepubliceerd. Toen zij, kort na zijn dood, ter beschikking van het publiek kwamen, werd hij snel een internationale beroemdheid.

Teilhard werd geboren in midden-Frankrijk, als vierde van elf kinderen. Hij werd eenvoudig opgenomen in de diepe katholieke vroomheid van zijn familie. Maar terugkijkend op zijn jeugd schreef hij dat zijn 'ware ik' ergens anders was en een liefde tot zijn 'IJzeren God' beoefende. Dit was een liefde voor metaalresten die bij de boerderij van het gezin waren gevonden: een zeshoekige bout, een sleutel, lege hulzen van een nabijgelegen schietbaan. IJzer wekte liefde op omdat het zich hard en duurzaam voordeed, maar hij ontdekte al snel dat het kon roesten. Hij moest ergens anders troost zoeken. Hij richtte zich eerst op de kristalrotsen in de buurt, en daarna op de aarde zelf. Deze belangstelling werd een fascinatie voor het Al (*le Tout*), die zijn hele leven een passie zou blijven.

Pierre bezocht een jezuïetencollege en trad kort voor zijn achttiende verjaardag in bij de orde, waar hij merkte dat zijn belangstelling voor rotsen hem afleidde van zijn gebeden. Zijn novicemeester zei hem desondanks zijn werkzaamheden in de geologie voort te zetten en, na vele verwarrende jaren, kon hij ze eindelijk in overeenstemming brengen met zijn roeping. In zijn interpretatie van Paulus zag Teilhard Jezus als de Ziel van de Wereld. Paulus sprak over de gemeenschap van christenen als het Lichaam van Christus, en verschillende andere passages suggereren — al wordt het niet met zoveel woorden gezegd — dat ook het heelal als zijn Lichaam kan worden gezien. Deze vereen-

zelviging van de kosmos als Lichaam van Christus met Jezus als Ziel staat centraal in de verzoening van wetenschap en geloof bij Teilhard.

Het traditionele katholieke geloof van Teilhard maakte het hem mogelijk Jezus als een broeder, leraar en vriend te zien, en dit geloof werd aangemoedigd toen hij intrad bij de jezuïeten. Later zou hij echter oordelen dat zijn liefde voor Jezus, als een mens die tweeduizend jaar geleden leefde, schuchter en geremd was. Want het 'ware ik' van Teilhard bleef de wereld liefhebben: Jezus was een mens die hij kon bewonderen, maar niet een God die hij kon aanbidden.

De positie van Teilhard leek enigszins op die van de apostel Thomas. Thomas kende Jezus als leraar en vriend. Tijdens het eerste Paasfeest verscheen Jezus aan zijn leerlingen terwijl Thomas niet aanwezig was, en toen hij hun verhaal hoorde kon hij het niet geloven: 'Als ik niet [...] mijn vinger in de plaats van de nagelen kan steken en mijn hand in zijn zijde leggen, zal ik het niet geloven (Joh. 20:25). Een week later waren de leerlingen op dezelfde plaats bij elkaar, en Thomas was erbij. Jezus zei Thomas zijn vingers in de wonde te leggen, en sprak: 'Wees niet langer ongelovig, maar gelovig'. Thomas riep uit: 'Mijn Heer en mijn God!' Jezus sprak: 'Omdat ge Mij gezien hebt, gelooft ge? Zalig die niet gezien en toch geloofd hebben' (Joh. 20:27-29).

Hoewel Thomas bekend staat als de 'ongelovige Thomas', wordt zijn uitroep 'Mijn Heer en mijn God!' veelal be-

schouwd als de meest krachtige uitdrukking van geloof in de godheid van Jezus in het Nieuwe Testament. Thomas nam de wereld serieus, en daarom kon hij niet alles geloven wat hem werd verteld. Thomas had Jezus als leraar en vriend gekend, maar toen hij de verrezen Jezus zag erkende hij hem als Heer en God, en kon hij hem aanbidden. Jezus noemde degenen die geloven zonder te zien 'zalig', maar Thomas hoorde daar niet bij. Hij wilde rechtstreeks bewijs. Toen hij dat bewijs had, bleek wat hij zag in overeenstemming met wat hem was verteld, en kon hij zeggen: 'Mijn Heer en mijn God!'

Iedereen die de wereld serieus neemt, kan stuiten op het probleem dat Thomas had, en Teilhard nam de wereld serieus. De meeste van de ordegenoten van Teilhard waren net als hij afkomstig uit vrome gezinnen en aanvaardden het geloof dat zij meekregen van hun familie en de geloofsgemeenschap die zij vertrouwden. Zij konden zalig worden genoemd, maar Teilhard hoorde daar niet bij. De wereld betekende te veel voor hem. Opdat hij kon geloven, was er een overeenkomst nodig tussen wat hem was verteld en de tastbaar-zichtbare wereld die hij ervoer.
Teilhard reikte naar het Al. Hij begon te geloven dat dit voor iedereen gold. Hij kon zich verwonderen over de vraag hoe psychologen [...] deze fundamentele vibratie kunnen negeren waarvan de resonans door ieder geoefend oor kan worden gehoord aan de basis, of liever de top, van iedere grote emotie? Resonantie van het Al – de grondtoon van pure poëzie en pure godsdienst.'[5]

---

[5] *Letters from a traveller*, New York, 1962, blz. 119.

Hij beweerde dat ieder mystiek systeem werd 'gevoed vanuit de nooit aflatende bron binnen ons, van liefde voor het grote geheel waarvan wij deel uitmaken[6]. Iedere godsdienst die de naam waardig was, was pantheïstisch[7]. Hij zou de scherpe kantjes van deze term halen door te spreken van een christelijke vorm van pantheïsme of van een spiritueel pantheïsme. Hij beriep zich op Paulus, die sprak van Christus die afdaalde naar de diepten van de aarde om vandaar weer op te stijgen en 'het heelal te vervullen (Ef. 4:10)[8]. Bij drie gelegenheden spreekt Paulus van de uiteindelijke wereld waar God 'alles in alles' zal zijn (1 Cor. 15:25, Ef. 1:23, Col. 3:11). Op deze manier zou Teilhard zichzelf zien als een pantheïst in de zin die Paulus bedoelde.

Teilhard vereenzelvigde het Al allereerst met de tastbare wereld, en het werd gesymboliseerd door gesteente. Hij benaderde gesteente met godsdienstige eerbied en stelde dat veel wetenschappers werden gedreven door 'een sterke opwelling van verering van de wereld'[9]. Toen hij van 1908 tot 1912 theologie studeerde in Hastings, 'waren er momenten waarop het mij leek alsof er een soort universeel wezen voor mijn eigen ogen vorm zou gaan aannemen in de natuur'[10]. Hij zag het Al nu niet langer als het 'ultra-materiaal' maar als het 'ultra-leven': de kosmos leefde, begiftigd met een enkel leven. Maar hij kon de mens nog

---

[6] *The Phenomenon of Man*, blz. 266.
[7] *Writings in Time of War*, vert. René Hague, Londen, 1968, blz. 182.
[8] *Lettres à Jeanne Mortier*, blz. 155.
[9] Teilhard aanvaardde de toeschrijving van de brieven aan de Efeziërs en Kolossenzen aan Paulus zelf; hedendaagse geleerden vermoeden dat zij zouden kunnen zijn opgesteld door een leerling die in naam van Paulus schreef.
[10] *Christianity and Evolution*, vert. René Hague, New York, 1971, blz. 64.

altijd niet integreren in dit kosmische bewustzijn; mensen leken wezenlijk anders.

In december 1914 werd Teilhard als dienstplichtige opgeroepen voor het Franse leger. Hij voelde een diepe verbondenheid met zijn dienstkameraden en zag hen in de strijd in actie met één enkele geest; het 'menselijk miljoen' leek een enkele werkelijkheid te zijn, en de mensheid werd 'zo biologisch werkelijk als een reuzemolecuul van proteïne'. [11] Nu zag hij mensen als het wezen van de fysieke werkelijkheid, zodat het Al kon worden gevonden in een mensheid die al werkelijkheid was, maar tegelijk nog altijd ontstond.

Teilhard zag dat veel wetenschappers werden gedreven door het ideaal van een betere wereld, een gemeenschappelijke menselijke toekomst. Over deze wetenschappers zei hij dat zij een 'donkere aanbidding' kenden, een aanbidding die reikte naar een immanente God, een *'Deo ignoto'* — een onpersoonlijke godheid die zij in hun werk leken te vinden. 'Wetenschappelijk onderzoek', schreef hij, 'ondanks alle beweringen dat het positivistisch is, is gekleurd en omgeven — of onweerstaanbaar bezield, wanneer men tot op de bodem doordringt — door een mystieke hoop[12]. Maar het christendom bood altijd een meer dualistische opvatting: enerzijds een transcendente God die boven alles stond; anderzijds een Jezus die zeker een men-

[11] *The heart of the matter*, vert. René Hague, New York, 1979, blz. 26
[12] *The heart of the matter*, blz. 31.

selijk ideaal vormde, maar geen werkelijkheid die past bij het aangeboren menselijke vermogen tot aanbidding[13].

Volgens Teilhard toonde de Kerk niet de volheid van Christus, zoals hij deze aantrof in de geschriften van Paulus. Wanneer zij zouden stuiten op de kosmische Christus van Paulus, zouden veel wetenschappers, zo meende Teilhard, hem herkennen als de God die zij in hun werk aantroffen en die zij vereerden met een 'donkere aanbidding'. De onbekende God zou niet langer zonder gezicht zijn, en de donkere aanbidding zou verlicht worden. Ooit kende Teilhard Jezus als een groot leraar en een vriend, maar zijn 'ware ik' zocht naar een God die hij kon aanbidden. Maar toen ontdekte hij bij Paulus diens uitspraken over een God die alle dingen vulde, een God die Paulus kon vereenzelvigen met Jezus. Daardoor werd de donkere aanbidding die Teilhard ooit had gekend in gesteente verlicht.

Velen hebben geloofd zonder te zien, en Jezus noemde hen zalig. Maar Teilhard zou niet bij hen horen. Nadat hij vertelde hoe hij de aanwezigheid van de Heer begon te zien in alle dingen, richtte Teilhard een gebed, niet tot Jezus zijn vriend of tot Jezus zijn leraar, maar tot Jezus zijn God en Heer. Het was een gebed van aanbidding: 'Wat ik bespeur in uw borst is eenvoudig een oven van vuur; en hoe meer ik mijn blik richt op zijn vurigheid, deste meer lijkt het erop dat eromheen de contouren van uw lichaam wegsmelten en buiten verhouding worden uitvergroot, tot de enige trekken

[13] *Science and Christ*, vert. René Hague, New York, 1966, blz. 22.

die ik in u kan bespeuren die zijn van een wereld die in vlammen is uitgebarsten. Luisterrijke Heer Christus [...] u wiens voorhoofd wit als sneeuw is, wiens ogen van vuur zijn en wiens voeten helderder zijn dan gesmolten goud [...] het is tot u dat mijn wezen het uitschreeuwde met een verlangen zo groot als het heelal, "U bent waarlijk mijn Heer en mijn God".[14]

Teilhard herhaalde de woorden van Thomas, 'Mijn Heer en mijn God', maar hij voegde er iets aan toe: 'het is tot u dat mijn wezen het uitschreeuwde met een verlangen zo groot als het heelal'. Nu was Jezus meer dan een leraar en vriend. Bovendien was het heelal erbij betrokken; zowel Teilhard als zijn heelal waren in gebed. Teilhard eerbiedigde niet langer eenvoudig de God over wie hem was verteld; zijn 'ware ik' had veeleer uiteindelijk de onbekende God gevonden die hij ooit donker aanbad als 'IJzer'.

Er bestaat een oude christelijke traditie zich af te keren van de wereld om God te vinden. 'Verliest uw hart niet aan de wereld of aan de dingen in de wereld!', wordt in de Eerste brief van Johannes aangeraden (1 Joh. 2:15). Johannes van het Kruis moedigt aan om met de wereld om te gaan in een geest van volledige onthechting, leegheid en armoede. Thomas a Kempis zegt ons alle materiële dingen te vergeten. In deze traditie kan alleen het hart dat vrij van alle aardse dingen is zich helemaal aan God geven. Alleen als

[14] *Letters from Teilhard de Chardin*, vert. Mary Lukas, New York, 1976, blz. 149, 96; *Lettres à Jeanne Mortier*, blz. 53.

de wereld niets voor ons betekent kunnen we aanbidden, volledig opgaan in gebed.
Maar Teilhard meende dat hij kon aanbidden terwijl hij toch van de wereld hield, omdat hij dacht dat de wereld waarvan hij hield en die hij in zijn hart sloot zelf reikte naar God. Eerdere auteurs hadden liefde voor de wereld tegenover liefde voor God geplaatst, en ons wordt gezegd dat 'niemand twee heren kan dienen' (Matth. 6:24). Maar Teilhard vond een manier om de wereld te begrijpen die hem hielp in zijn liefde voor God. Misschien heeft geen enkele andere schrijver in de christelijke traditie deze stelling zo radicaal verwoord als hij.

Een parabel over de wereld

De geschriften van Teilhard zijn doortrokken van een sterk religieus gevoel voor het Al. Het blijkt duidelijk in zijn eerste essay, en het is opnieuw duidelijk in zijn laatste essay, geschreven een paar dagen voor zijn overlijden: 'Onderzoek, werk en aanbidding'. Hij schreef dat oversten in zijn orde hem vaak hadden aangeraden: 'Ga rustig verder met je wetenschappelijk onderzoek, zonder betrokken te raken in filosofie of theologie'. (Dergelijke beperkingen werden nooit gesteld aan zijn wetenschappelijke publicaties.) Hij vond een dergelijk advies psychologisch niet uitvoerbaar; want hij en andere wetenschappers werden gedreven door 'het vuur van een nieuw geloof' [15].

Om zijn laatste essay beter te begrijpen, is het goed een verbeeldingrijk essay onder de loep te nemen dat ongeveer

[15] *The heart of the matter*, blz. 131-132.

dertig jaar eerder werd geschreven, 'De spirituele kracht van de materie'[16]. Dit essay (of deze parabel) gaat over twee reizigers (ze kunnen worden gezien als Teilhard en een ordegenoot) die samen in de woestijn lopen. Ze ontmoeten de Materie, die de ziel van één van hen (Teilhard) binnendringt en in hem tekeergaat als een orkaan. De Materie zegt: 'Je riep me; hier ben ik. Door de Geest ver weg gedreven van de wegen van karavanen van de mensheid, durfde je je te wagen in de ongerepte wildernis; afgemat door abstracties, door afzwakkingen, door de woorden van het sociale leven, wilde je je krachten meten met de hele en ongetemde Werkelijkheid.'[17]

De reiziger is ver weg gegaan van 'de wegen van karavanen van de mensheid' en 'de woorden van het sociale leven', heeft zelfs zijn metgezel achtergelaten. Op de wegen van karavanen van de mensheid vertellen de mensen elkaar wat zij geloven, verbijsterd door stellingen en tegenwerpingen. Maar de roep van de woestijn is een roep tot het 'ware ik', alles opzij te zetten waarvan mij is gevraagd het te geloven, en in plaats daarvan te zien wat er is. 'In de zoetheid van het eerste contact' met de materie voelt de reiziger een 'golf van genot waarin hij net niet wegsmolt'. Dan daagt de Materie hem uit. Om te overleven moet hij worstelen met de Materie en zien wat zij onthult. Op dezelfde manier worstelt de onderzoeker met de wereld, en leert haar te begrijpen op een manier die iemand die enkel kijkt nooit zal ervaren.

---

[16] *Science and Christ*, blz. 216.
[17] *The heart of the matter*, blz. 67-79.

De reiziger heeft de grenzen van de cultuur – ook van de christelijke – overschreden om terug te keren naar de onmiddellijke ervaring. Eenmaal daaroverheen kan hij 'nooit terugkeren, nooit terug naar simpele bevrediging of naar onbezorgde verering. Als hij zou terugkeren in de samenleving, dan zou hij merken dat veel van de bestaande overtuigingen en stellingen niet kloppen. Want hij heeft een *point d'appui*, een steunpunt, gevonden in de materie, weg van de beweringen die in de karavanen worden gedaan. Nu hij God onmiddellijk kent, kan hij zich ook niet meer bij zijn trouwe metgezel aansluiten. Van nu af aan zal hij zelfs gescheiden zijn van 'zijn broeders in God, betere mensen dan hij'. Mogen zij zalig zijn! Want 'van nu af aan zou hij onvermijdelijk onbegrijpelijke taal spreken, hij die door de Heer was uitverkozen om de weg van het vuur te volgen'.

Wetenschap en mystiek

Als de reiziger de Materie voor het eerst ontmoet, voelt hij 'een golf van genot'. Teilhard verwijst hier naar een spirituele traditie, die verhaalt over het zichzelf verliezen in het grote Al door zich te ontspannen in stille contemplatie. Maar dit was niet de manier van Teilhard. Hij kon geen rust vinden in de Natuur totdat hij het uiteindelijke eindpunt had gevonden dat erin verborgen lag. Hij schreef: 'Misschien komt dit eigenaardige van mijn gevoeligheid voort uit het feit dat dingen in de kosmos en in het leven zich altijd aan mij hadden voorgedaan als objecten waarmee men zich bezig moest houden en die moesten worden

bestudeerd – nooit alleen maar materiaal voor contemplatie.'[18]
Teilhard werd uitgedaagd om met de materie te worstelen, en hij deed dit ook. Daardoor onderscheidt zijn mystiek zich van andere mystieke tradities. Ignatius kon de hele nacht naar de sterren kijken en in gebed zijn, en daarom gaf hij andere jezuïeten de raad dat zij God moesten kunnen overwegen bij het kijken naar een grasspriet. Teilhard zou instemmen met dergelijke passages voor zover zij een immanente God suggereren, maar hij zou het niet eens zijn met de rustige contemplatie. De aantekeningen van zijn retraite maken duidelijk dat hij zijn hele leven problemen had met het ignatiaanse gebed.

Als de reiziger in de parabel de Materie voor het eerst ontmoet, zegt de Materie hem: 'Jouw en mijn verlossing hangen af van het eerste moment'. Het eerste moment is een keuzemoment: welke mystiek zal hij kiezen? Zijn alternatieven kunnen worden begrepen in termen van het onderscheid dat middeleeuwse filosofen maakten tussen *intellectus* en *ratio*. Het *intellectus* rust passief, starend naar dat wat zich ervoor bevindt; terwijl de *ratio* de actieve kracht van het redenerende denken is om te zoeken, te abstraheren, te verfijnen en te concluderen. De middeleeuwse filosofen zagen het *intellectus* als de grondslag van de mystiek; en mystici in de dop werd aangeraden de drukke *ratio* te bedaren om rustig te kunnen staren. Maar door een mystiek te presenteren die onderzoek als middelpunt heeft, plaatste Teilhard de *ratio* in het centrum van de mystiek.

[18] *The heart of the matter,* blz. 68.

Hier omvat de mystieke act het synthetiserende werk van de geest terwijl deze feiten verzamelt en probeert deze feiten in een bredere synthese onder te brengen.

Het is niet moeilijk in te zien waarom Teilhard wetenschappelijk onderzoek zag als wezenlijk voor de mystiek. Voor hem was mystiek niet een gegeven geheel van waarheden over het heelal, maar was wetenschap – zoals het verstand zelf – in ontwikkeling, altijd het onbekende onderzoekend. Daarom ook was mystiek voor Teilhard niet een zaak van het overwegen van een al gevestigde waarheid; mystiek was gelegen in juist die act van het ontdekken die een nieuwe waarheid schiep. In deze termen moeten we dan begrijpen wat Teilhard zegt over een liefhebbende God: 'niet alleen met heel het lichaam, heel het hart en heel de ziel, maar met iedere vezel in het heelal dat één wordt'[19]. Dit heelal was in ontwikkeling; en één 'toneel' van dit proces van eenwording was de geest van de wetenschapper.

Wanneer wetenschappers worstelen om hun onderzoeksresultaten te begrijpen – of, beter gezegd, wanneer de elementen van de werkelijkheid zich in de geest van de wetenschapper ordenen en herordenen totdat zij passen – zoeken zij naar een eenheid en een vorm die nieuw zullen zijn. De 'vezels in het heelal dat één wordt' komen samen in de geest van de wetenschapper, die in wezen een proces is. De roep van de wetenschapper naar God, zijn aanbidding, om-

[19] *The making of a mind,* vert. René Hague, New York, 1965, blz. 213-214.

vat zijn of haar wetenschappelijke werk, een werk dat een deelname inhoudt aan de gedachtevezels van het heelal.

De wetenschapper zoekt tastend om een hypothese te vormen. Teilhard noemde dit 'de hoogste spirituele handeling waarbij de stofwolk van de ervaring vorm krijgt en wordt ontstoken aan het vuur van kennis[20]. Dit is de centrale activiteit van de geest op de top van zijn kunnen, zich vaag bewust van een ontzagwekkende Kracht buiten zichzelf, een Kracht die de geest oproept een nieuwe eenheid tot stand te brengen. Evalueren wij menselijke geesten niet, zo vraagt Teilhard, in termen van de synthetiserende vermogens van de blik?[21] Deze hoogste spirituele handeling is een handeling van donkere aanbidding, eerbetoon aan de verenigende Kracht. In zo'n moment van aanbidding voelt de wetenschapper een heilige missie om het proces voort te zetten. Toen Teilhard terugkeerde naar het veldwerk in de Afrikaanse grond en worstelde met wat hij vond, was hij opnieuw in staat te aanbidden. Op dergelijke momenten, vond hij, 'bereikt het Goddelijke het hoogste punt van aanbiddelijkheid, en het evolutionaire [proces] de uiterste grens van in werking komen' [22].

Binnen de christelijke mystiek bestaat er een traditie, waarvan Gregorius van Nyssa en Johannes van het Kruis vertegenwoordigers zijn, die bekend staat als de *via negativa*, waarvan een proces van niet-kennen het middelpunt vormt

[20] *The Phenomenon of Man*, blz. 297.
[21] *Activation of energy*, vert. René Hague, New York, 1963, blz. 9; *The vision of the past*, vert. J.M. Cohen, blz. 205.
[22] *The Phenomenon of Man, blz. 31*..

en hoopt tot God te komen door voorbij te gaan aan alle kennen. Teilhard behoort duidelijk niet tot deze traditie. Maar daarnaast bestaat ook de *via positiva* van Augustinus en Bonaventura; daarin stijgt de geest op naar God door de ladder van de schepse1en te beklimmen. Maar Teilhard moet ook van deze traditie worden onderscheiden, omdat deze manier van spiritueel begrijpen veronderstelt dat we al weten wat deze schepselen zijn, en dat we vervolgens daarin God vinden. De mystiek van Teilhard is intellectueel scheppend, gebaseerd op de activiteit van de *ratio*. Zij begint met een wereld die niet wordt begrepen, en begint God te kennen op het moment dat het stof van de ervaring wordt ontstoken door het vuur van kennis.

Wetenschap en synthese

Er is een tweede conclusie die kan worden getrokken uit de parabel van de reiziger en de Materie, met name met betrekking tot eenheid en synthese. Gedreven door de parallellen die hij ziet tussen het evolutieproces en de activiteiten van de geest die steeds omvattender syntheses tot stand brengt, speculeert Teilhard over een wereldomvattende samenleving met één enkele Ziel. Terwijl de geest van Teilhard een synthese tot stand bracht, voelde hij dat hij tegelijkertijd werd samengevoegd met een hogere Geest. En dat was aanbidding.

Schrijvend over zijn ervaringen in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog, spreekt Teilhard over de troepen alsof zij werden samengevoegd tot een nieuwe eenheid met 'een betekenis van opstijgen tot een hogere staat van be-

staan[23]. Aan het front handelden zij met één enkele Ziel[24] . Teilhard noemde dergelijke momenten 'raadsels van ware verwantschap die zich enkel vluchtig voordoen'[25]. Op dergelijke momenten voelde Teilhard dat zijn geest in onmiddellijk contact met de geest van anderen stond. Daarenboven, wat hij in het leger ervoer, ervoer hij ook als hij deel uitmaakte van een team van wetenschappers. Wanneer de geesten van wetenschappers de gegevens samenvoegen waarmee zij werken, gaan zij ervaren dat ook zijzelf worden samengevoegd tot een hogere en gemeenschappelijke identiteit, tot een mensheid met één enkele Ziel. Teilhard sprak van een 'mensheid samengebracht door de handeling van het ontdekken[26]. In de handeling van het onderzoeken zijn het niet alleen de gegevens die worden samengebracht in onze geest; daarnaast bestaat een grotere Geest die onze samenvoegende geesten naar Zichzelf toe trekt.

Vlak voordat hij de parabel over de reizigers in de woestijn schreef, ontdekte Teilhard dat Woodrow Wilson, de toenmalige president van de Verenigde Staten, de oproep had gedaan tot wat zich ontwikkelde tot de Volkenbond: 'een enkele grote onderneming die alle vrije mensen voor altijd zal verenigen', opdat zij 'een enkel lichaam van vrije geesten' worden[27]. Teilhard ging geloven, dat anderen hetzelfde aanvoelden. Ooit werkten mensen aan de toekomst van hun gezin of offerden zichzelf op voor de toekomst van hun

---

[23] *The heart of the matter, blz. 101.*
[24] *The future of man,* vert. Norman Denny, New York, 1964, blz. 22.
[25] *The heart of the matter,* blz: 175
[26] Ongepubliceerde brief aan Joseph, 10 december 1945.
[27] *Human energy*, vert. J.M. Cohen, New York, 1969, blz. 171.

volk. Maar, zo meende Teilhard, nu wijden veel mensen – wetenschappers in het bijzonder – zich aan een gemeenschappelijke toekomst van de mensen als geheel, levend en werkend om een betere wereld te creëren. Voor Teilhard betekende dit ook dat zij aanvoelden dat er een hogere staat van mens-zijn is, verenigd door één enkele Ziel.

Wetenschap en onbezorgde verering

De reiziger in de parabel wordt verteld dat hij niet kan terugkeren naar de 'simpele bevrediging of naar onbezorgde verering'. Nadat hij is verheven tot een hogere staat van bestaan, zal hij de 'banaliteit van menselijke vreugde en verdriet, het zelfzuchtige egoïsme van hun strevingen, het nietszeggende van hun passies, het verminderen van hun vermogen te voelen' ervaren. Net als andere mystici kende Teilhard dit gevoel van vervreemding. De antwoorden die hij vond in zijn onderzoek zouden soms problematisch zijn en zijn gebed en verering verstoren. Veel mensen gaan niet zo te werk. Zij houden eenvoudig vast aan een geheel van godsdienstige overtuigingen, en kennen een grote rust ongeacht de problemen die zij moeten ondergaan. Maar Teilhard worstelde met de vragen die zijn ontdekkingen opriepen, en dit zou een kern aan zijn bidden geven.

Wetenschappers moeten hun hypotheses toetsen aan de ervaring. Nemen we bijvoorbeeld een fundamentele hypothese die Teilhard ontwikkelde: de stelling dat alle mensen, gelovigen en niet-gelovigen, een eenheid in een hogere Ziel zouden nastreven. Was dit werkelijk het geval? Bestond er werkelijk een universele mystieke zin? In de para-

bel vertelt de Materie de reiziger dat hij voortaan een last voor anderen zal zijn, 'want zij zullen zijn drang om altijd iets achter hen te zoeken' voelen. Met andere woorden, hij zal luisteren naar wat er klinkt achter de woorden die anderen zeggen, in de hoop dat hij daar eenzelfde mystieke honger zal aantreffen als hij zelf voelt. Psychologen noemen dit een luisteren met een 'derde' oor — luisteren achter de gesproken woorden naar wat er werkelijk wordt gezegd. Teilhard hoorde deze mystieke honger vaak in anderen en ging erop in; en velen werden geraakt door zijn reactie. Liza Osmundson, die de leiding had over het kantoor van de Wenner Gren-Stichting voor Antropologie toen Teilhard daar de laatste jaren van zijn leven werkte, zei dat veel mensen daar dachten dat Teilhard tot hun naaste vrienden behoorde, omdat hij hen leek te begrijpen op een manier die anderen niet was gegeven. Hij had hen aangesproken in termen van een dergelijke honger, en zij voelden zich begrepen.

Maar het kwam ook voor dat hij deze mystieke belangstelling niet aantrof, en dan bleef hij verontrust achter. Klopte zijn hypothese wel? Toen Teilhard in 1923 voor het eerst naar Azië reisde, sprak hij van het verlies van zijn 'morele evenwicht' toen hij beschavingen leerde kennen die Christus nooit hadden gekend. Zijn brieven verhaalden van de 'krioelende bevolking' van Brits-India en Ceylon. Hij haalde een lama aan, een ascetisch priester, uit een roman van Kipling, die zei dat de wereld 'een grootse en verschrikkelijke plaats' is. De lama had ontzag voor de westerse beschaving, maar Teilhard zei dat het 'de immense massa van ongedisciplineerde krachten is die [hem] over-

weldigt[28]. Toen hij aankwam in Tianjin, schreef hij in zijn Dagboek: 'Het gebrek aan samenhang van de Mensheid = een opgewonden en gebroken zee'. Al snel schreef hij aan een vriend: 'Hoe kunnen we hopen op een spirituele en oprechte eenwording van deze delen van de mensheid, die in alle graden verspreid zijn, van primitieve gewoontes tot vormen van nieuwe beschaving die aanzienlijk afwijken van ons christelijke gezichtspunt? [...] Op het eerste gezicht zijn de verschijnselen tegengesteld, en lijken verval en afscheiding tegenwoordig de geschiedenis van het Leven te beheersen.'[29]

Luisterend met het derde oor, kon hij bij de Chinezen geen enkele belangstelling ontdekken voor mystiek of voor een alomvattende eenheid en dat schokte hem. Toen hij vanuit Tianjin vertrok vóor zijn eerste Aziatische expeditie, schreef hij in zijn *Dagboek*: 'Heer, moge ik zien'. Tijdens de expeditie schreef hij over de oceaan van de mensheid die 'de harten van degenen van wie het geloof het stevigst is' verontrust. De bevolking van China had zijn hart verontrust, omdat zij niet leek te passen in zijn hypothese. Maar al snel ontmoette hij een missionaris die vele jaren ervaring had met werken in China, die hem verzekerde dat de Chinezen wel degelijk belangstelling voor mystiek hadden, en die hem hielp de vormen te begrijpen die de Chinese mystiek had aangenomen. Dit was belangrijk voor Teilhard, want hij was weer in staat te zien. Daarna kon hij aanbidden: wat hij zag kwam overeen met wat hij geloofde.

---

[28] *The heart of the matter*, blz. 213.
[29] *Letters from a traveller*, blz. 70.

Teilhard, de woestijnreiziger, werd door de Materie gewaarschuwd dat hij nooit meer onbezorgd zou kunnen vereren. Desondanks koos hij de moeilijke weg door het pad naar God dat door hele generaties christelijke mystici was begaan te verlaten. Deed hij er goed aan? Jaren later zou hij overwegen: 'Vandaag nog leer ik door ervaringen de gevaren kennen waaraan [...] degene bloot staat die zijn eigen spoor vindt, weg van het uitgetreden [...] pad naar een zekere spirituele ascese.'[30] Hij zou beweren dat dit pad het hem van tijd tot tijd 'onmogelijk maakte een gevoel van verschrikking af te schudden'. Maar hij vroeg zich af hoe men anders voeding voor zijn gebed zou kunnen vinden.

De drang van Teilhard om te zien liet hem vaak verontrust achter. Hij had de hypothese ontwikkeld dat alle mensen naar een mystieke eenheid verlangen. Toen het leek dat alle mensen en dingen uitriepen: 'Heer, maak ons één', kon hij zien. Want toen was wat hij zag in overeenstemming met wat hij geloofde, en kon hij aanbidden: hij kon Jezus aanroepen 'met een verlangen zo groot als het heelal, "U bent waarlijk mijn Heer en mijn God"' [31]. Maar hij kon zich ook afvragen waarom hij de enige was die kon zien wat hij zag. Tijdens de laatste maanden van zijn leven sprak hij erover dat hij geen enkel 'gezag' (religieus of wereldlijk) kon aanhalen waarvan hij kon stellen dat hij zich er volledig in herkende, en hij vroeg: 'Ben ik, uiteindelijk, het slachtoffer van een waanbeeld in mijn eigen geest?' Dit is de veront-

---

[30] *Lettres intimes*, Parijs, 1972, blz. 104.
[31] *The heart of the matter*, blz. 46.

ruste vraag van iemand die zich buiten de menselijke karavaan heeft begeven.

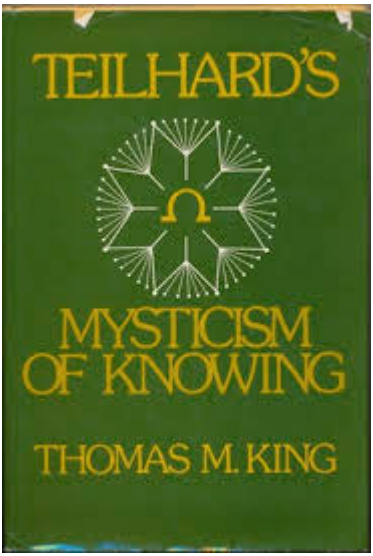

Maar Teilhard kon ook aanvoelen dat de menselijke karavaan zijn ideeën begon te aanvaarden; hij hoorde: "[...] de hartslag van talloze mensen die allen – van de grens van het ongeloof tot de diepten van het klooster – dachten en voelden, of tenminste vaag zo beginnen te voelen, zoals ik [...]. De eensgezindheid van morgen herkent zichzelf bonzend in mijn diepten.'[32]

Aan het einde van *Het verschijnsel mens* schreef Teilhard: 'Godsdienst en wetenschap zijn de twee met elkaar gepaard gaande gezichten of fases van één en dezelfde volledige handeling van het kermen[33]. In de wetenschap, de eerste fase, maken we de syntheses; in de godsdienst en de aanbidding, de tweede fase, vinden we dat aan ons eigen zelf een plaats wordt gegeven binnen een hogere synthese. 'De ware naam van aanbidding... is onderzoek'.

---

[32] *The heart of the matter,* blz. 132.
[33] *The Phenomenon of Man*, blz. 285..

Enkele gedachten over de huidige economie

H.J.Hogeboom van Buggenum

De huidige economie is gebaseerd op geld. Dat heeft een lange geschiedenis. Toen immers de bevolking van de aarde steeds groter werd en men van een bestaan als nomade moest overgaan tot vestiging in grotere gemeenschappen, kon men de wederzijdse diensten moeilijk anders belonen dan door middel van geld. Een natuurlijke tegenprestatie werd door specialisatie van het werk te ingewikkeld. Het systeem van diensten en wederdiensten raakte steeds meer op de achtergrond.

In onze tijd beseffen we echter, dat het geldsysteem steeds meer verworden is tot een machtsinstrument en veelal nauwelijks meer berust op het voldoen van natuurlijke en wederzijdse behoeften. Vanuit 'n gevoel van medemenselijkheid heeft de **kunstenaar Pieter Kooistra**, nadat hij met succes de kunstuitleen in het leven had geroepen, een wereldplan voor een basisinkomen[1] op papier gezet. Hij wilde daarmee de discussie openen omtrent het wezen van het geld. Volgens hem zou het systeem vanuit de Verenigde Naties na invoering wereldwijd binnen 10 tot 15 jaar het huidige geldsysteem overbodig kunnen maken en steeds meer de capaciteiten van iedere mens tot zijn recht laten

[1] Zie zijn boek 'Het ideale eigenbelang' en de video over zijn plan, opgenomen in het Vredespaleis te Den Haag, op de website: >www.teilharddechardin.nl< onder het hoofd 'Aandachtsvelden' bij Economie.

komen. De injectie, die door de VN per jaar aan de bevolking in onderling overleg in de vorm van een tegoed bij aanvraag gegeven zou worden, zou weer kunnen uitgaan van de capaciteiten, die iedereen van nature heeft. Daardoor hoefde niemand zich onderdrukt of afhankelijk te voelen, en kwam ook niemand bij een ander in de schuld. Faillissementen en dergelijke en jaloezie over de rijkdom van anderen zouden mettertijd verdwijnen, en daarmee ook een belangrijke bron van afgunst, haat en oorlogsvoering.
Ook thans ziet men in de bestaande economie allerlei alternatieven ontstaan. Het betreft dan met name de wijze waarop men zijn geld kan verdienen. Men heeft daarmee ongetwijfeld wat meer vrijheid gekregen dan vroeger, toen men geheel en al afhankelijk was van de werkgever. Door opkomst van het 'flexwerk' kan men zeker meer dan vroeger uitgaan van zijn eigen capaciteiten en belangstelling. De persoon in de mens komt daardoor beter tot zijn recht. Maar… bij een groot aanbod aan werkkrachten daalt de prijs die de werkgever wil betalen en is men genoodzaakt zichzelf tegen een uurloon aan te bieden waarbij men geen premies meer kan opbrengen voor een pensioen of voor een uitkering bv. ten gevolge van arbeidsongeschiktheid. Wie veel geld of onroerend goed bezit wordt in onze economie steeds rijker. Wie alleen zijn eigen natuurlijke vermogens kan inzetten wordt steeds afhankelijker, armer en kwetsbaarder.
Mijn pleidooi om te streven naar een ander beloningssysteem voor arbeid en diensten wil ik onderbouwen met een verwijzing naar de geneeskunde. De wetenschap daarachter is er in de loop van de tijd in geslaagd om vele medicijnen tegen allerlei ziekten te ontwikkelen. Velen had-

den baat bij de door haar ontworpen antibiotica. Kort geleden wees Antoinette Herzberger er in een TV-programma op, dat er steeds meer bacteriën zijn, die zichzelf dusdanig ontwikkelen, dat zij tegen die middelen van antibiotica resistent worden. Het scheppen van een *kunst*matige vijand tegen de natuur blijkt op den duur dus niet te voldoen. In Georgië had men er iets anders op gevonden: *fagen.* In een laboratorium aldaar bleken deze natuurlijke ééncellige wezentjes te zijn opgeslagen. Die *fagen* waren eind 19e eeuw door Louis Pasteur ontdekt. Zij vormen een keur aan diverse natuurlijke vijanden van ziekteverwekkende of balansverstorende symptomen. Ze worden gewoon in de modder van beken en rivieren gevonden en richten zich niet, zoals antibiotica, tegen bacteriepopulaties als geheel, maar tegen één specifieke, voor het evenwicht gevaarlijke indringer.

Een natuurlijke(r) leefwijze staat daarnaast ook steeds meer in de belangstelling als het erom gaat ziekten of (te) snelle veroudering tegen de gaan. We denken dan niet alleen aan bepaalde voedingsmiddelen en de nadruk op goede beweging, maar ook aan onze invloed op het klimaat. Bepaalde productie-, verwarmings- en verpakkingsmethoden staan steeds meer onder kritiek, vanwege hun vervuilende werking. We moeten een stapje terug doen, meer aandacht krijgen voor het natuurlijk evenwicht.
Wat hier geldt voor onze productie- en leefwijze, geldt tevens voor onze betalingseconomie. *Money is the root of all evil* werd als inzicht al veel langer gesteld. Het wordt tijd, dat we ons er massaal iets van gaan aantrekken.
Er komt echter nog iets anders bij. Zoals de *fagen* zouden wij, mensen, ons alleen moeten richten op datgene in de

natuur, dat het evenwicht in een samenleving verstoort. In plaats daarvan richten hele bevolkingsgroepen zich tegen andere. Geldverslindende (mensonterende en milieuvervuilende) oorlogsmachinerieën worden ervoor opgetuigd. Staten denken zich daardoor te kunnen onderscheiden van en verheffen boven andere. Godsdiensten van allerlei volken en tijden leren ons echter, dat wij een eenheid zijn en dat wij afhankelijk zijn van een overkoepelende macht, de natuur. In 14 miljard jaar heeft zich onze wereld in haar huidige vorm uit deeltjes ontwikkeld, waarvan elke materiële stof, elk dier en iedere mens een bepaalde samenstelling is. De wetenschap onderzoekt deze stof. Zij komt nog steeds tot verbazingwekkende inzichten: Hoe is het in godsnaam mogelijk, dat er communicatie is tussen de deeltjes, die we hebben gesplitst, als ze zich al kilometers van elkaar hebben verwijderd? Zijn ze zich soms van elkaar bewust, vragen kwantumgeleerden zich af, die na een draai aan zo'n deeltje merken, dat het andere einde op die draai door zijn omwenteling reageert.

In de wetenschap denkt men echter over deze vraag tot dusver te weinig door. Men houdt zich immers niet bezig met bewustzijn, maar met materie. Bewustzijn in de stof? Dat is meer een kwestie van filosofie, of theologie als u wilt. Bij zo'n houding is de mensheid echter niet gebaat. Ook hier wordt weer een scheiding aangebracht, die er niet is. Teilhard de Chardin (1881-1955)[2] ging terecht van de natuur van de mens uit, waarin er geen scheiding bestaat tussen denken en voelen, geestelijke activiteiten en ervaring. De mens wordt zich er thans bewust van, dat hij een

[2] Zie o.a. zijn werk: *Le Phénomène humain* (Het verschijnsel mens)

deeltje is in het geheel van de mensheid. Dat is mede te danken aan de wetenschap, die de techniek in staat stelde het internet te ontwikkelen. Sinds kort kan iedereen pas goed kennis nemen van culturen, die zich vroeger gescheiden van elkaar vormden. Naarmate men zich meer in elkaar verdiept, zal men de verschillen in werkelijkheidsbeleving van elkaar ook beter gaan begrijpen en waarderen. Men zal gaan inzien, dat het bestrijden van elkaar een enorme geldverspilling is en dat het beter is uit te gaan van datgene wat de mens bindt. Van daaruit kan men dan zoeken naar een gezamenlijke oplossing voor problemen, die men in het verleden heeft veroorzaakt en waardoor de wereld er niet veiliger op geworden is.

Wat de diverse culturen met elkaar gemeen hebben is het bestaan van filosofie, naast religie en wetenschap. Zonder een van beide uit te sluiten zouden deze elkaar op den duur dusdanig kunnen aanvullen en versterken, dat door iedereen de wereld als eenheid kan worden ervaren en dat iedereen als deel van die eenheid kan worden geaccepteerd en in zijn eigenheid kan worden bevorderd. De weg daarheen is waarschijnlijk nog lang. Teilhard de Chardin ziet haar eindigen in het punt-Omega.[3] Dan is iedereen zich bewust van zijn geborgenheid in de Schepper en van zijn eigen inbreng in het geheel.

---

[3] De Stichting Teilhard de Chardin streeft naar de convergentie van wetenschap en religie. Van 1993-2014 gaf zij het blad *GAMMA* uit in druk; daarna verscheen het tot en met september 2018 digitaal op haar website als *GAMMADELTA*. Mogelijk ontstaat door een discussie in den brede over het hier besproken onderwerp de behoefte aan DELTA als volgende stap op de lange weg naar OMEGA. Gegadigden voor een functie in het bestuur of in de redactie kunnen zich per e-mail bij ons melden: teilhard@planet.nl

Yuval Noah Harari: Homo Deus – Een kleine geschiedenis van de toekomst – met een voorwoord van Bas Heijne, uitg. Th. Rapp, 2017-447 blzz.

Homo Deus bestaat uit drie delen. Dl. 1 (p.12-162) belicht het antropoceen en datgene wat de mens zo uniek maakt. Dl. 2 (p. 163-288) vertelt ons hoe *Homo sapiens* de wereld betekenis geeft en het humanisme de belangrijkste religie ter wereld heeft kunnen worden. In dl. 3 (p. 289-409) tenslotte wordt geschetst hoe *Homo sapiens* de controle dreigt te verliezen nu het dataïsme, de technische gegevensverwerking, in opmars is.

Hoewel de afgelopen maanden de opmars van het coronavirus wereldwijd ons anders zou doen vermoeden toont Harari met cijfers aan, dat de frequentie en impact van epidemieën de laatste decennia drastisch verminderd is. Dit 'wonder' is volgens hem te danken aan de ongekende resultaten van de 20ste-eeuwse geneeskunde, die ons vaccinaties, antibiotica, betere hygiëne en een veel betere medische infrastructuur heeft gebracht. Daartegenover staat echter, dat "de middelen, waarmee artsen zo snel ziekte kunnen identificeren en genezen dezelfde zijn als die, waarmee legers en terroristen ook steeds gruwelijker ziekten en pathogene wapens kunnen knutselen" (p. 26). Maar, aldus Harari, "zodra we de mensheid boven het beestachtige niveau van de strijd om te overleven hebben uitgetild, zullen we ons erop gaan toeleggen om mensen te upgraden tot goden en *Homo sapiens* te veranderen in *Homo Deus"* (p.

33). Echter, bij onze goddelijkheid moeten wij volgens hem "dan eerder denken aan Griekse goden of hindoeïstische deva's en niet aan de almachtige Bijbelse hemelouder"(p. 58). Hij ziet organismen als algoritmen. "Een algoritme is een methodische reeks stappen, die gebruikt kan worden om berekeningen te maken, problemen op te lossen en tot beslissingen te komen". En verder: "De algoritmen die mensen beheersen werken via zintuiglijke sensaties, emoties en gedachten" (p. 95/96). "Iedere persoon", zo schrijft Harari, "is één klein stapje in een enorm algoritme". En…"volgens het algoritmische ideaal ligt je lot in handen van het systeem, en niet in die van mensen van vlees en bloed, die toevallig net deze of gene functie uitoefenen" (p. 170/171).

Ook **Teilhard de Chardin** ziet in *Le Phénomène humain* (*'Het verschijnsel mens'*) de evolutie van de mens als een proces. Diens bewustzijn neemt echter bij hem niet toe door methodisch berekende stappen, maar door zich te verdiepen in de ander als persoon en deze te bevorderen in diens wezenlijke zijn. Harari stelt (p. 190-r.8 v.b.) de vraag: "Hoe verhoudt de moderne wetenschap zich tot religie?" en komt na een reeks uitweidingen tot de conclusie (?): "De moderne wereld gelooft niet in einddoelen, alleen in oorzaken" (p. 211, r. 8 v.o.). En onder de kop 'Het humanistisch schisma' (p. 258) stelt hij, dat het 'evolutionair humanisme' diep in de darwinistische evolutietheorie wortelt (p. 263. 4e al.), hetgeen verklaart dat de conflicten positief zijn in plaats van negatief. Daarbij merkt hij op: "Nietzsche vatte het samen met uitspraken als 'oorlog is de school des levens' en 'wat me niet doodt, maakt me

sterker' (p. 264, r.3 v.o.). En Harari stelt vast: "Het evolutionair humanisme speelde een belangrijke rol in de wordingsgeschiedenis van de moderne cultuur en zal waarschijnlijk een nog grotere rol spelen in de wordingsgeschiedenis van de 21ste eeuw" (p. 267-r.8 v.o.).

"In de 21ste eeuw zullen de mensen ,,, welhaast goddelijke vermogens tot scheppen en vernietigen verwerven, terwijl de achterblijvers met sterven bedreigd zullen worden" (p.283-r.10 v.o.). Tradionele religies hebben "geen alternatieven" in de aanbieding, aldus Harari (zie p. 286 v.a. 2e al.). En zo kan hij tot de ontmoedigende slotsom komen in Dl 3, dat *Homo sapiens* de controle verliest. "Het idee, dat je een uniek zelf hebt…is de zoveelste liberale mythe die is ontmaskerd door recent wetenschappelijk onderzoek" (p. 300, 2e al., r. 4 v.o.). Er is echter hoop, want "net zoals het christendom niet verdween op de dag, dat Darwin *Over het ontstaan van soorten* publiceerde, zo zal het liberalisme niet verdwijnen omdat wetenschappers vinden dat het vrije individu niet bestaat" (p. 315 r. 1 v.b.). Maar als "geestloze algoritmen beter kunnen onderwijzen, diagnosticeren en ontwerpen dan mensen wat doen we dan (p. 329, 1e al.)? De nieuwste technologieën zouden de humanistische revoluties teniet kunnen doen, niet-menselijke algoritmen aan de macht kunnen brengen…De verantwoordelijkheid ligt bij de biologen… Zij concludeerden dat organismen algoritmen zijn (p. 354/5).

De 21e eeuwse mens luistert volgens Harari niet langer naar god, of naar zichzelf, maar stapt over naar een datacentrisch wereldbeeld en luistert naar algoritmen.

Meine denkerische Position
Eine Skizze des Teilhardschen Weltbilds
eingeleitet und kommentiert von Thomas Broch

Die „Weltanschauung" Teilhards de Chardin sei im Folgenden an Hand einer von Teilhard selbst erstellten Zusammenfassung mit dem Titel *„Ma position intellectuelle“* (1948) kurz skizziert.

Die „Phänomenologie“ Teilhards ist eine Einheitsschau, eine Sicht der Welt *„as a whole“*, die das gesamte kosmische Geschehen in einem umfassenden Gesamtzusammenhang interpretiert sieht und interpretiert. Diese Einheit ist freilich nicht in statischer und undialektischer Weise als Identität zu verstehen. Einheit ist immer ein Prozess der Einswerdung, ist Dynamik und Aufgabe; das universale Geschehen ist ein evolutiver Prozess. Der zentrale Gedanke ist derjenige der Evolution; das heißt, dass alles, gar alles, Ergebnis einer Werdegeschichte ist, deren Wurzeln unabsehbar weit ins Dunkel der Vergangenheit zurückreichen.

Die Evolution aber wird unter der Perspektive des Menschen interpretiert. Dass die Evolution den *homo sapiens* hervorbringen konnte, zwingt zu Rückschlüssen auf ihre Grundgesetze und ihren gesamten bisherigen Verlauf. Wenn mit dem Menschen Geist, Selbstbewusstsein, reflektierendes Denken, Freiheit auftreten konnten, dann müssen diese Phänomene dem Evolutionsgeschehen von Anfang an, wenn auch in noch so rudimentärer Form, innegewohnt haben. Das "Innen der Dinge" nennt Teilhard dies - auch in den elementarsten Formen des Materiellen, des

Vorlebendigen, des Lebens mitzudenken. Eine "geistige Energie" - Freiheit, Personalität im weitesten Sinne - musste zu allen Zeiten als gestaltende Dynamik dem Evolutionsgeschehen in all seinen Formen innewohnen, um sich in Wechselwirkung mit immer komplexeren Formen der materiellen Organisation bis hin zum Menschen zu verwirklichen. "Zentro-Komplexität" nennt Teilhard dieses universale Gesetz der Evolution.

> "Ein Rekurrenz-Gesetz, alle Erfahrung begründend und beherrschend, [...] drängt sich unserer Beobachtung auf: 'Komplexitäts-Bewusstseins'-Gesetz, kraft dessen sich im Inneren des Lebens der kosmische Stoff immer enger in sich einrollt und einem Organisations-Prozess folgt, der an einem korrelierenden Anwachsen psychischer Spannung (oder Temperatur) gemessen werden kann. Im Bereich unserer Beobachtung repräsentiert der reflektierende Mensch den erhabensten elementaren Zielpunkt dieser Bewegung der Anordnung."

Aber mit dem Auftreten des *homo sapiens* ist die Evolution nicht zum Stillstand gekommen, sondern setzt sich in einer völlig neuen Dimension fort. Und auch hier behält das Grundgesetz der "Zentro-Komplexität" seine Bedeutung. Auf der Ebene des Menschen, in der "Noosphäre" - ein Terminus, den Teilhard kreiert hat und der in die Wissenschaftsgeschichte eingegangen ist – setzt sich die Evolution in allen Formen der sozialen Organisation, in den Entwicklungen der Gesellschafts- und Staatsformen, in Kultur und Zivilisation, in Naturwissenschaften, Forschung und

Technik fort - auch auf dieser Ebene im Wechselspiel mit einem sich verdichtenden Prozess eines gemeinsamen Denkens, der "Ko-Reflexion", und - Phänomen und Auftrag zugleich - eines gemeinsamen Fühlens, einer gemeinsamen Verantwortung und eines leidenschaftlichen Engagements für diesen Menschheitsfortschritt. All dies wird potenziert durch eine immer mehr sich vernetzende Internationalisierung und Globalisierung - "Sozialisation", "Totalisation", wie Teilhard es nennt; und erst heute werden wir wohl gewahr, wie weitblickend Teilhard in dieser Sicht einer unauflöslich sich vernetzenden Einen Welt gewesen ist. Ein gemeinsames Fühlen, "Kon-Spiration", eine universale Liebe ist die innere Kraft dieses Geschehens: ein "Gehirn von Gehirnen" und zugleich ein "Herz von Herzen".

> "[...] Oberhalb des individuellen Menschen verlängert sich die Einrollung noch durch das soziale Phänomen, in der Menschheit, an deren Ziel sich ein höherer und kritischer Punkt kollektiver Reflexion wahrnehmen läßt."

Der Prozess "fortschreitender Vermenschlichung der Menschheit" ist nicht unbegrenzt; er strebt - in welchen Zeitdimensionen auch immer betrachtet - auf ein Ziel hin, auf einen Gipfelpunkt geschichtlicher Vollendung. Teilhard nennt ihn den "Punkt Omega", und er ist mit dieser Chiffre wohl am allermeisten nachhaltig bekannt geblieben. "Omega" wird zum einen verstanden als innergeschichtliches Ziel des kosmischen und menschheitlichen Reifeprozesses, zum andern bedeutet er aber auch die eschatologische Vollendung der Welt in Gott - Gott selbst,

transzendent, personal, Liebe in Vollendung. Diese Erwartung Gott-Omegas und das Vertrauen auf sein Erscheinen stellen für Teilhard aber auch ein unabdingbares Postulat menschlichen Handelns und menschlicher Freiheit dar, ohne welches der vorwärtsdrängende Elan des kosmischen und menschheitlichen Prozesses in sich zusammenbrechen würde.

> "[...] Die 'Hominisation' (einschließlich der Sozialisation) ist ein konvergentes Phänomen (das heißt, es weist eine Obergrenze, einen inneren 'Reifepunkt' auf). Aber dieses konvergente Phänomen ist strukturell gleichermaßen von irreversibler Natur: in dem Sinn, dass die Evolution, welche im Menschen reflektiert und frei geworden ist, ihren aufsteigenden Weg in Richtung Zentro-Komplexität nur dann fortsetzen kann, wenn sie erkennt, dass die 'vitale Einrollung' nicht nur (nach vorne) einer Vernichtung oder einem totalen Tod entkommt, sondern dass sie auch die ganze bewahrenswürdige Essenz dessen, was das Leben unterwegs erzeugt haben wird, sammelt. Diese Bedingung impliziert am oberen Zielpunkt der kosmischen Konvergenz strukturell die Existenz eines transzendenten Zentrums der Vereinigung, 'den Punkt Omega'. Ohne diesen Brennpunkt, der unumkehrbar macht und zugleich versammelt, ist es unmöglich, das evolutive Rekurrenz-Gesetz zu wahren - bis zum Schluss."

All dies bewegt sich für Teilhard noch auf der Ebene der "Physik", also in dem Bereich, welcher der wissenschaft-

lichen Erfahrung zugänglich ist - wobei immer ein ganzheitlicher Wissenschaftsbegriff vorausgesetzt werden muss.

Auf dieser Grundlage nun baut er auf:

> "1) Zunächst eine Apologetik: unter dem erleuchtenden Einfluß der Gnade erkennt unser Geist in den einheitsstiftenden Eigenschaften des christlichen Phänomens eine Offenbarung (Reflexion) Omegas im menschlichen Bewusstsein; und er identifiziert Omega vernunftgemäß mit dem Christus-Universalis der Offenbarung.
>
> 2) Und gleichzeitig eine Mystik: die gesamte Evolution, welche sich zurückführen läßt auf einen Prozess der Einigung (und der Kommunion) mit Gott, wird vollständig liebend und liebenswert im Innersten und Letzten unserer Entwicklungen."

In der Zusammenschau dieser drei Ebenen - des phänomenal Erfahrbaren, der Apologetik, der Mystik - ergibt sich für Teilhard ein philosophisches Deutungsmuster, das eine alte philosophiegeschichtliche Tradition aufgreift: die "Metaphysik der Union". Sie bedeutet, dass alles Sein Werden ist, ein Geschehen, ein Prozess; dass dieser Prozess darin besteht, dass das Viele auf allen Ebenen der Entwicklung zu einer höheren Einheit hin drängt und in einer höheren Einheit versammelt wird; und dass sich der jeweils erreichte Grad an Seinsmächtigkeit messen läßt am erreichten Grad der Einheit. In Teilhards Worten: Es gibt

eine "grundlegende ontologische Beziehung zwischen dem Sein und der Vereinigung", die sich in zwei "metaphysischen Axiomen" ausdrückt: *"Plus esse est plus a pluribus uniri* - mehr sein ist mehr aus mehreren vereinigt werden" - das ist der passive Aspekt - , und der aktive Aspekt: *"Plus esse est plus plura unire* - mehr sein ist mehreres mehr vereinen."

Theologisch interpretiert ist dieses Vereinigungsgeschehen schöpferisch; anders gesagt: Schöpfung ereignet sich durch Vereinigung und als Einswerdung - der Seienden miteinander und gemeinsam mit Gott. "Erschaffen ist vereinigen", sagt Teilhard; die Evolution, das Werden des Kosmos und der Menschheit wird gedeutet als *"unio creatrix",* als "Schöpferische Einigung". Und die versammelnde Kraft dieses Einswerdungsprozesses ist in allen Phasen die Liebe, welche ausgeht von der Liebe Gottes, zu ihm zurückführt und in ihm begründet ist.

> "Zusammengefasst legen die drei Bereiche des Systems (Physik, Apologetik, Mystik) leicht eine Einigungsmetaphysik nahe und regen sie an, welche durch die Liebe bestimmt ist und worin selbst das Problem des Übels eine denkerisch einfache und einleuchtende Lösung findet (statistische Notwendigkeit von Unordnungen im Innern eine Vielheit auf dem Weg der Organisation."

Es kann hier nur angedeutet werden, dass das hier gleichsam in einer Kurzformel zusammengefaßte Denkgebäude Teilhards in engstem Zusammenhang mit seiner

kosmischen Christologie steht, welche ihrerseits ihre Wurzeln in Erfahrungen mystischer Art hat. In dem im Kriegsjahr 1917 verfaßten Aufsatz *"L'Union Créatrice* - Die Schöpferische Vereinigung" kann Teilhard sagen, diese Philosophie der schöpferischen Vereinigung sei eine "Philosophie des Universums", welche "in Funktion" des Begriffs des mystischen Leibes Christi konzipiert worden sei.

So ist es nicht verfehlt, an der Basis des Teilhardschen Denkens ein Glaubensbekenntnis zu sehen, welches alles andere durchdringt. In einer anderen "Kurzformel" seines Denkens schreibt er in geradezu hymnischer Form: "Ich glaube, dass das Universum eine Evolution ist. Ich glaube, dass die Evolution auf den Geist hingeht. Ich glaube, dass der Geist sich im Personalen vollendet [im Menschen, wird er später hinzufügen]. Ich glaube, dass das höchste Personale der Christus Universalis ist."

Thomas Broch (1947-…) erklärt in seiner 'Kosmischen Bescheidenheit': *Teilhard hat nach der Stellung des Menschen im Kosmos gefragt. Ob er es in seinem genialen Denkentwurf letztlich beantworten konnte, mag bezweifelt werden. Sein Verdienst ist das Angebot eines dri-gend erforderlichen Brückenschlags zwischen Christentum und Moderne.*

Rehabilitation won't do much for Teilhard, but symbolically it matters

John L. Allen Jr.[1]

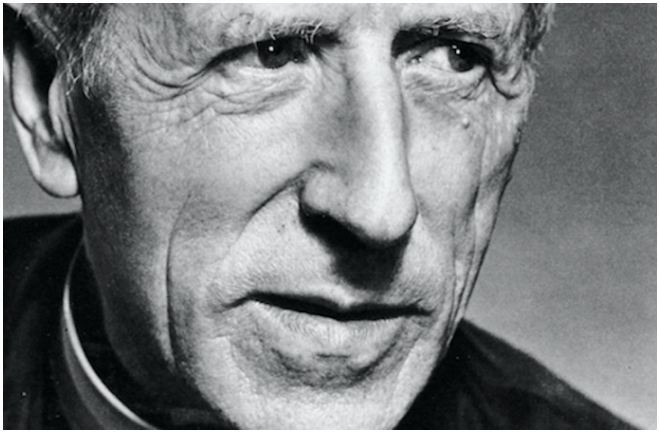

French Jesuit Teilhard de Chardin in 1955.

By now, Pope Francis has attracted plenty of nicknames in the media and popular conversation, ranging from the "People's Pope" to "Pope of the Poor," "Pope of the Peripheries," and "the Pope of Mercy." To that growing list, we probably ought to add the admittedly less catchy phrase, "Pope of Rehabilitation."

Around the horn, there are plenty of cases of people previously considered suspect, problematic or out of favor, whose fortunes are enjoying a strong revival in the Francis era. In terms of groups, think liberation theologians and American nuns; for individuals, consider Cardinals Oscar Rodriguez Maradiaga of Honduras and Walter Kasper of Germany.

---

[1] © 2017 Crux Catholic Media Inc. LBC-Round-Logo

If the pontiff takes up a recent suggestion from a plenary assembly of the Pontifical Council for Culture, we'll be able to add the name of the late French Jesuit scientist, philosopher and theologian Pierre Teilhard de Chardin to the pope's rehabilitation count.

Last Saturday, a large majority of the assembly of the Council for Culture voted to recommend that Francis revoke a monitum, or official warning, imposed on Teilhard's work by the Sacred Congregation of the Holy Office, the forerunner to today's Congregation for the Doctrine of the Faith, in 1962. That monitum was reaffirmed by the Vatican in 1981, on the 100th anniversary of Teilhard's birth.

"We believe that such an act [of revoking the monitum] would not only rehabilitate the genuine force of the pious Jesuit in his effort to reconcile the scientific vision of the universe with Christian eschatology, but would also represent a formidable stimulus to a Christian anthropological model which, following the indications of the encyclical *Laudato Si'*, naturally situates itself with the marvelous story of the cosmos," the assembly declared.

Teilhard, who died in 1955 at the age of 73, was a French Jesuit who studied paleontology and participated in the 1920s-era discovery of "Peking Man" in China, a find that seemed to confirm a gradual development in the human species. Teilhard has also been linked to the 1912 discovery of "Piltdown Man" in England, later exposed as a hoax.

On the basis of his scientific work, Teilhard developed an evolutionary theology asserting that all creation is developing towards an "Omega Point," which he identified with Christ as the Logos, or "Word" of God. In that sense, Teilhard broadened the concept of salvation history to embrace not only individual persons and human culture, but the entire universe. In short order, Teilhard's thought became the obligatory point of departure for any Catholic treatment of the environment.

To be honest, to the extent that Teilhard's reputation needed rehabilitation, it already happened a long time ago. In 1966, just four years after the monitum, Blessed Pope Paul VI delivered a speech in which he said Teilhard was a scientist who "scrutinizing the material, knew how to find the spiritual," and who had offered "an explanation of the universe capable of revealing the presence of God in it, the traces of an intelligent principle and creator."

In 1981, Italian Cardinal Agostino Casaroli, then St. Pope John Paul II's Secretary of State, published an article in L'Osservatore Romano, the Vatican newspaper, marking the 100th anniversary of Teilhard's birth, in which Casaroli praised the "astonishing resonance of his research, as well as the brilliance of his personality and richness of his thinking." Casaroli wrote that Teilhard had anticipated John Paul II's call to "be not afraid," embracing "culture, civilization and progress."

Flash forward to 2009, when Pope Benedict XVI publicly praised Teilhard's notion of the cosmos as a "living host."

At the time, the Vatican spokesman, Jesuit Father Federico Lombardi, said, “By now, no one would dream of saying that [Teilhard] is a heterodox author who shouldn’t be studied.” As for Francis, he cited Teilhard approvingly in footnote 53 to *Laudato Si’*, suggesting basic admiration for his legacy.

In all honesty, Teilhard’s problem with officialdom was never really his own work so much as the uses to which it was put. In a long-ago commentary on the final session of the Second Vatican Council (1962-65), a young Father Joseph Ratzinger, who would later become Pope Benedict, complained that *Gaudium et Spes*, the “Pastoral Constitution on the Church in the Modern World,” played down the reality of sin because of an overly “French,” and specifically “Teilhardian,” influence.

Ratzinger and many of his colleagues after Vatican II felt that some French theologians, inspired by Teilhard’s vision, were wearing rose-colored glasses, neglecting the doctrine of original sin and the impact of sin on a fallen world. Later, some of the most envelope-pushing and controversial Catholic theologians of the late 20th century, such as Father Diarmuid O’Murchu, Father Thomas Berry, ex-Dominican priest Matthew Fox, Rosemary Radford Ruether and Brian Swimme, all claimed inspiration from Teilhard, which tended to leave a bad taste in the mouth among more conservative thinkers and the official watchdogs of orthodoxy. None of that, however, really ever diminished the esteem in which Teilhard has been held by many in senior positions in the Church.

In 2007, for instance, Italian Archbishop Celestino Migliore, who was then the Permanent Observer of the Holy See to the U.N. and is now the papal envoy to Russia, told me that whenever he had occasion to go to upstate New York, he would visit Teilhard's grave in Poughkeepsie and pray over his vision of the "Christification" of the cosmos.

(Ironically, the location where Teilhard is buried, which contains a Jesuit cemetery that was part of a Jesuit novitiate, is now owned by the Culinary Institute of America.)

As a result, should Francis take up the recommendation to officially lift the 1962 monitum on Teilhard, it probably won't mean much in terms of how widely read and studied his writings actually are in Catholic circles. Nonetheless, it could have important symbolic value. It could make a statement, perhaps, about how the Church, despite its understandable caution about protecting the deposit of faith, eventually does justice to the thinkers who serve it. It could also make a statement of openness to the world of science, and would doubtless be appreciated by scientists who've always thought of Teilhard as one of them.

In the end, "rehabilitating" Teilhard would be a very Francis thing to do… and, of course, it would give the pope another chance to do a solid for a fellow Jesuit, all of which means the betting odds are probably pretty good that Francis may just do it.

СТРОИТЬ ЗЕМЛЮ - I
ВВЕДЕНИЕ

Ответственность текущего часа побуждает нас предварить налечатанием этих отрывков (составляющих в своей совокупности первую тетрадь Общества друзей Пьера Тейар де Шарден'а) полное издание его писаний о Будущем Человека и о человеческой Энергии.

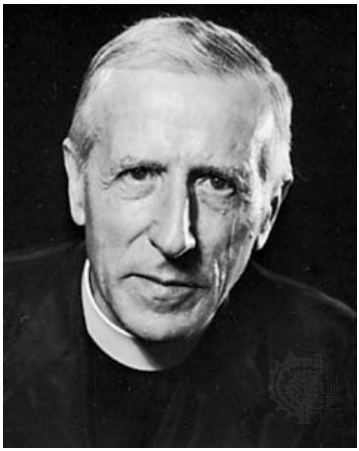

Пьер Тейяр де Шарден
Pierre Teilhard de Chardin

С 1937 г. этот ученый, с ясным умом, этот человек с сердцем достаточно широким, чтобы объять мир, предвидел рост разрушительных сил, грозящих нашей планете, а звал людей объединиться, чтобы совместно строить их всемирный Град. Народы - "естественные человеческие единицы" говорил он: должны осуществить земную гармонию во всем разнообразии их расовых особенностей, взаимно обогащающих друг друга. И каждому он давал следующую директиву: "оставаясь каждый в своей линии, подымайтесь все

выше в сознании и в любви. Дойдя до вершины, вы найдете собранными во едино всех, кто предпринял подобное восхождение с других сторон. Ибо "все подымающееся сходится в одну точку." И подобно тому, как отдельные клетки и различные члены тела стремятся, возрастая, сформировать единое живое существо, в конечном осуществлении которого они находят свое совершенство, подобно этому отдельные люди и нации, развиваясь, должны иметь ввиду единство человечества, которое они призваны осуществить, чтобы жить в полноте.

Эта цель, многими еще не замеченная, потрясает новымпорывом все страны. Да не поддадутся они смертоносному искушению строить себе только для себя! Ибо жизненные соки подымаются в них в виду общего достижения: "Время Наций прошло. Нам сейчас предстоит, - если мы только не хотим погибнуть - строить Землю." Поэтому да не будет больше противостоящих друг другу союзов, доводящих до пароксизма силы разрушения! Но да осуществится всеобщее сотрудничество страстно стремящееся построить Мир, достойный человека! Ценность видения будущего определяется тем динамизмом, который оно порождает. Для того, чтобы быть принятым, оно не нуждается в атомных бомбах. Тейар де Шарден знал, что над умирающими идеологиями есть другая, - бесконечно более могущественная и широкая. Он отдавался ей всем сердцем. И он увлекает нас за собой.
Социальные и этнические группы, которые при теснящих нас трагических обстоятельствах, способны

только к требованиям того, что им принадлежит, доказывают тем самым свою несостоятельность, Любовь, высшая Энергия - ничего не требует, она устремляется вперед. Она осуществляет такие условия человеческой жизни, каковыми они должны быть Она непреодолимо влечет к тому, чтобы очистить, возвысить и усовершенствовать Землю, В самой плоты народов, - вопреки внутренним противлениям, которые ее разрывают, - зародилось тело нового мира. Постараемся озознать это чудесное ожидание Сосредоточим мирно наши духовные силы. Во всех странах будем готовить людей, которые, сначала у себя, а потом - во главе народов - примут руководство подлинными судьбами Человечества.

Будем авангардом этого передового человеческого фронта, призываюіщего в нижеследующих страницах тех, кто, стоя на героически достигнутой высоте, сумел увидеть, каким великолепием обладает человеческая земля. *Макс Х. БЕГУЕН*

БУДЕМ СПАСАТЬ ЧЕЛОВЕЧЕСТВО !

Мы должны с очевидностью убедиться в том, что человечество в настоящее время вошло в период таких глубоких изменений, каковых оно еще не переживало. Зло, от которого мы страдаем, нашло себе место в самой сущности человеческой мысли. Изменения происходят в самой структуре сознания человека. Начинается новый вид жизни. При виде, или вернее, под ударами подобного крушения никто не может оста-

ваться равнодушным. В потоке, который нас увлекает, как должны мы мыслить и действовать, чтобы сохранить ясность?

В основание всех реакций, пробуждаемых в глубинах нашего сознания происходящими событиями, должна быть положена твардая вера в судьбу Человека и, если эта вера уже имеется, ее надо укреплять. Очень легко освободить себя от необходимости действовать, рассуждая об одряхлении цивилизации; или о скором конце мира! Мне кажется, что подобное пораженчество (в чем бы ни коренился его источник: во вкусах и характере, в нравственном сознании или желании произвести впечатление) является самым опасным искушением настоящего часа. Пораженчество всегда нездорово и не действенно. Можем ли мы доказать, что оно к тому же и ложно, Я думаю - да. Те, кто умеет разбираться в диаграмме фактов, установленных наукой, знают, что человечество уже нельзя считать случайным явлением, почему-то возникшим на одном из самых незначительных небесных тел. В сфере нашего опыта человечество представляется наиболее совершенным явлением, к которому ведут все процессы материи и жизни. Нужно ли говорить о том богатстве, которое приносит с собой верующему знание об этой целеустремленной непрерывности творческих процессов. Человек является законченным прототипом, совершенство коего оправдывает все его предварительные стадии; в нем, как в венчающей все здание вершине, сходяться во-едино все его архитектурные линии; в этих новых перспективах он глубже

осознает свое царственное положение в мире. Эта точка зрения в корне отличается от того старого антропоцентризма, который видел в человеке геометрический и статический центр мира; мысль о том, что "феномен человека" является высшей формой характеризующей "феномен космоса" имеет глубочайшее моральное значение: она придает новую ценность и сообщает характер вечности тому делу, которое мы совершаем, или - вернее - которое совершается через нас.

То, что представляется нам сегодня столь роковым, является на самом деле только кризисом роста. Мы можем и мы должны верить в то, что мы идем вперед. Но в каком направлении мы идем? И, прежде всего, что происходит в духовных глубинах человеческих масс? Что мы идем вперед - это ясно. Но почему это движение сопряжено со всем тем беспорядком, который нас окружает?

Три основные идеи борятся между собою за власть над миром. Демократия, Коммунизм, Фашизм Откуда эти течения черпают свою силу? И почему борьба их между собою является столь неумолимой?
В каждой из этих трех систем можно ясно, хотя и в незаконченной форме, обнаружить все три устремления, характерные для веры в будущее: это страсть будущего, страсть всеобщего и страсть личного; все эти моменты неполны, не развиты и плохо поняты и, вследствие этого, играют роль тройной пружины, направляю-

щей вокруг нас человеческие энергии друг против друга.

В отношении Демократии вопрос самоочевиден; идея демократического мировоззрения ослаблена и искажена двумя ошибками перспективы, логически связанными между собою; с одной стороны это утеря в демократии личного начала, с другой стороны, и вследствие этого, - утеря в ней начала всеобще-универсального. Социальное начало получает свое значение и свою ценность только втом случает, если оно дифференцировано в целом. Демократия не поняла этого и, вследствие этого, вместо того, чтобы освободить личность, она только предоставила ей произвол. Вследствие этого каждая клетка социального целого сочла в праве рассматривать себя в качестве центра. Результатом этого явилась, осужденная самой жизнью, внутренняя рассыпанность, разбросанность ложного либерализма, как интеллектуального, так и социального. Здесь же берет свое начало и вредный Эгалитаризм, который подрывает возможность всякого серьезного строительства нового мира. Ориентируя народы на идею прогресса, демократия как будто удовлетворяет жажду всеобщности.

На самом же деле - это подделка. Ибо настоящий универсализм должен включить в свой синтез все без исключения инициативы, все ценности, все, - самые незначительные - возможности. Но он, по своей структуре, органичен и иерархичен. А демократия смешала индивидуализм и персонализм, толпу и всеобщность и,

вследствие этого, распылила и нивеллировала человеческую массу; результатом этого явилось разочарование в тех надеждах набудущее, которые родились вместе с нею. Вот почему от нее отделились и против нее восстали: слева - коммунизм, а справа - все формы фашизма.

В Коммунизме, (в особенности в его начальных стадиях) вера в человечество, объединенное в едином универсальном организме, получила полное и вдохновенное выражение. Искушения русского нео-марксизма, угрожающие некоторой части интеллектуальной элиты, обязаны своим влиянием не столько гуманистическому евангелию этой системы, сколько ее мечте о тоталитарной, всепроникающей культуре, тесно связанной с космической мощью материи. Настоящим наименованием "коммунизма" нужно было бы считать "земляность". Но, к несчатью, и с этой стороны, человеческий идеал оказывается и неполным и искаженным. С одной стороны, коммунизм, в своей слишком страстной реакции против анархического либерализма демократии, фактически совершенно уничтожает личность и превращеат человека в муравья. С другой стороны, в своем неуравновешенном преклонении перед внешними силами мироздания, коммунизм систематически разрушает надежду на возможность духовного преобразования Мира. Результатом этого является то, что жизнь человечества, которая, в своей сущности, определяется развитием мысли, сводится к механическому развитию бездушного коллектива. Материя скрыла дух. Псевдодетерминизм убил любовь. Поэто-

му подлинными опасностями большевизма являются не столько экономические катастрофы, сколько отсутствие персонализма, которое влечет за собой ограничение возможности, и даже извращение, всего будущего, в котором логически не может быть места и универсализму.

Нет никакого сомнения в том, что движение Фашизма возникло, главным образом, как реакция в отношении тех идей, которые обозначаются как "революционные". Это его происхождение объясняет тот факт, что неверие фашизма в возможность будущего человечества неизменно находило чрезвычайно двусмысленную поддержку со стороны многочисленных заинтересованных общественных кругов, которые руководились в этом различными соображениями интеллектуального и социального консерватизма. Но идея неподвижности вряд ли может увлечь за собой, а в фашизме было не мало пыла. По существу он открыт и направлен на будущее. Его стремлением было подчинить своей власти значительные области жизни. К несчастью, область его мышления ограничена. Фашизм точно не желает осознать ту критическую трасформацию мысли и те наизбежные материальные связи, которые уже теперь привели человеческую культуру к стадии интернационализма. Он упорствует в понимании и в трактовке современности, которая в нем живет в таких категориях, которые были годны только для прошлого. Расу он ставит выше лечеловечности; он хочет возродить душу своего народа, но не думает и не заботится о бездушном мире. Он гребет к будущему в

надежде снова найти те формы культуры, которые окончательно перестали существовать.

Силы, борящиеся вокруг нас, не являются исключительно разрушительными; в каждой из них имеются и созидательные элементы. И, благодаря этим созидательным началам, они, сами того не зная, сотрудничают в создании общего понятия будущего. В каждой из них сама жизнь, сам мир, живущий в них, стремится утвердить самого себя и прорваться к свету. Поэтому их борьба есть кризис рождения, а не симптом умирания; в ней важны существенные сходства, а не окончательная ненависть. Все это необходимо ясно различать, как в течениях, так и в бурях, чтобы наметить те действия, которые должны нас спасти.

Каким образом объединить все положительные элементы культуры в целом, утверждающем индивидуальные ценности? Как достигнуть творческого пафоса, в котором - b новом синтезе - объединились бы, получив свое возобновление и завершение, и демократическое начало прав человека, и коммунистическое утверждение мощи материи, и фашистский идеал организованной Элиты?

По существу и вопреки (относительному) энтузиазму, с которым значительные части человечества следуют политическим и социальным течениям текущего дня, основная масса человечества остается неудовлетворенной. Как среди правых, так и среди левых, истинно прогрессивные умы неизменно свидетельствуют о

своем частичном разочаровании, пред лицом всех существующих движений. Люди входят в ту или иную партию, потому что, если хочешь действовать, нужно по необходимости сделать выбор. Но каждый, занимая свое определенное место, чувствует себя, в глубине своего я, смущенным, ущербленным, возмущенным. Всем хочется чего то более значительного, всеобъемлющего, прекрасного. Среди человеческих масс, по видимости враждебных друг другу и ведущих между собою борьбу, повсюду имеются люди, которые только и ждут сигнала, чтобы взять другое направление и объединиться друг с другом. Нужно только, чтобы эта человеческая пыль была освещена соответствующим лучом, чтобы они услышали зов, соответствующий их внутренней интимной структуре; и тогда, вопреки всем этикеткам и разделениям, господствующим в силу инерции, мы увидим, как живые атомы мира начнут искать друг друга, и, найдя, организовываться в новое целое. В былое время наши отцы бросились в великую авантюру во имя правды и прав человека. Нам же, которым современная наука открыла такие пространства и такое время, о которых наши отцы даже и не подозревали, уже не следует мерить наши усилия теми малыми измерениями, которые вдохновляли наших отцов.

Вследствие именно этого, наша эпоха уже не может удовлетвориться психологией сект, раагораживающих человеческие симпатии. Партийные бури переносят в атмосферу, в которой нечем дышать. Воздуха, больше воздуха! Надо объединяться. Не на политических

фронтах, но на общем фронте человеческого движения вперед.

Надо, чтобы демократ, коммунист, фашист преодолели бы односторонность и ограниченность своих систем и обратились бы к полноте положительных исканий, лежащих в основе их вдохновений; и тогда - и это вполне естественно - новый дух разорвет ту исключительность, в которой они до сих пор заключены. И все три течения увидят, что они призваны к общему делу: трудиться над созданием духовного будущего всего мира. Сначала относительное согласие; но затем - реальное единство, по мере того, как все окончательно согласятся с тем, что человек призван к тому, чтобы строить и править всем на всей земле... Прожив тысячилетия в борьбе с самим собой, и дойдя до этой стадии своего развития, человечество всей своей массой бросилось бы тогда вперед.

Но, наметят нам, фронт человечества для того, чтобы стать реальностью, нуждается в "антагонисте", которому он бы себя противоставил Я лично не верю в то, что инстинкты самосохранения и страха являются высшими мотивами жизни. Что побудило человека изучать природу, победить эфир, овладеть воздушными путями? Отнюдь не ужас перед гибелью, а стремление к жизни. Чем же должен быть для нас тот магнит, который мог бы оживить и очистить в нас те энергии, избыток которых в настоящее время теряется в беспомощной борьбе и в противоестественной утонченности? В конечном итоге я бы считал таковым

постепенное выявление некоей существенной реальности, полнота коей - более драгоценная чем золото и более привлекательная чем какая бы то ни было красота - была бы для человека, ставшего арелым, одновременно и Граалем и Эльдорадо, о которых грезили прежние завоеватели: нечто осязаемое, за достижение коего было бы неизмеримо прекрасно отдать всю свою жизнь.

Вот почему, если бы подобный духовный фронт человечества начал бы осуществляться, рядом с инженерами, занятыми организацией земных богатств и связей, должны были бы стоять другие "техники", единственной задачей которых было бы определять и пропагандировать те наиболее возвыщенные цели, на которые должны быть направлены объединенные усилия всего человеческого творчества. До сих мы справедливо увлекались открытием тайн, скрытых в бесконечно больших и бесконечно малых масштабах материи. Но для будущего гораздо большее значение будет иметь изучение течений и притяжений в психической природе: энергетика духа. И может оказаться, что под влиянием необходимости строить единый мир, мы в конце концов поймем, что основная задача, над разрешением которой бессознательно трудится наука, является ничем иным, как стремлением найти Бога.

Перед лицом человечества, рискующего растворить во "вторичной материи" как философский детерминизм, таки социальную механику, значение сознания, разбуженного прогрессом жизни, принадлежит христианст-

ву, утверждающему примат сознательной, *т.е. персонализированной мысли. Христианство делает* это наиболее действенным образом: оно не только защищает своей философской доктриной возможность сознания, одновременно централизованного и на личное и на универсальное, но, гораздо более, своей мистикой оно переносит смысл и основную интуицию этой личности на единство всеобщего. И современный невер, если только он понимает биологическое состояние мира, должен во всяком случае (и это является минимумом) признать, что образ Христа, не только в описании, данном книгой, но и конкретно осуществленный в христианском сознании, из всего имевшего место до сих пор, является наиболее совершенным приближением к последней и всеобщей цели, к которой могут быть неизменно и неуклонно направлены все универсальные усилия человечества.

Примечание: О. Тейар де Шарден признавал христианами всех, кто сознательно или бессогнательно верит в силу Любви. Он знал, что не пришел еще час для всех понять, каким образом эта Любовь - сущность, причина и цель всего - воплотилась в мире.

продолжение следует